

АД АНАНІМНАГА “МЕРКАВАННЯ”  
ДА ПІСЬМЕННІЦКАЙ “МОДЫ”:  
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ СПЕЦЫФІКА  
І ЛІТАРАТУРНЫЯ ўПЛЫВЫ ў  
ПОЛЬСКАМОЎНАЙ ПРОЗЕ  
БЕЛАРУСІ ХІХ СТАГОДДЗЯ

НАТАЛЛЯ БАХАНОВІЧ

**Анотацыя:** Паказваецца, што прычынай ананімнага выдання шэрагу буйных твораў польскамоўнай прозы Беларусі ў ХІХ стагоддзі выступае абвостранае адчуванне грамадзянскай адказнасці аўтараў і звязаная з гэтым патэнцыяльная пагроза. Прасочваецца ўзнікненне і развіццё з улікам еўрапейскага кантэксту дзвюх варыяцый феномена ананімнасці, звязаных з выкарыстаннем літаратурных прыёмаў публікацыі: з аднаго боку, выпадкова знойдзенага рукапісу, з другога – пачутых пры пэўных акалічнасцях вусных гісторый.

**Ключавыя словы:** проза, ананімнасць, аўтар, апавядальнік, стылізацыя.

FROM ANONYMOUS “OPINIONS” TO A WRITING  
“FASHION:” NATIONAL IDENTITY AND LITERARY  
INFLUENCES IN THE POLISH-BELARUSIAN  
NINETEENTH-CENTURY PROSE

**Abstract:** It is shown that the reason for the anonymous publication of a number of Polish-Belarusian prose works of the nineteenth century is a heightened sense of civic responsibility among the authors, and the threat related to it. The emergence and development of two variations of the anonymity phenomenon are being traced considering the European context: publication of an accidentally discovered manuscript on the one hand, and stories overheard in certain circumstances on the other.

**Keywords:** Prose, Anonymity, Author, Narrator, Stylistisation.

Паняцце ананімнасці так ці інакш звязана з утойваннем чалавекам свайго імя ці выступленнем пад выдуманым, г.зн. псеўданімам, таму ў сферы мастацкай літаратуры яно мае на ўвазе такія пункты судакра-  
нення пісьменніка з уласным творам, як абставіны публікацыі і пабудова вобраза аўтара ў тэксце. Агульны погляд на буйныя эпічныя творы дазваляе заўважыць такія характэрныя з’явы, як адсутнасць імя аўтара на вокладцы кнігі, блытаніна ў атрыбуцыі, выкарыстанне псеўданіма і інш. Пэралічанае выступае сур’ёзнай падставай для разгляду прычын ананімнасці як з’явы ў тагачасным беларускім літаратурным працэсе. Пра важнасць праблемы гавораць і намаганні асэнсаваць яе, якія прыкладаліся Віктарам Каваленкам, Генадзем Кісялёвым, Адамам Мальдзісам, Міколам Хаўстовічам і іншымі даследчыкамі ў дачыненні да твораў пераважна іншых родаў і жанраў. Задача дадзенага даследавання – прааналізаваць феномен ананімнасці ў польскамоўнай прозе Беларусі XIX стагоддзя з улікам, з аднаго боку, айчынных гістарычных абставінаў, з другога – еўрапейскага літаратурнага кантэксту.

Абраная для аналізу літаратурная плынь ва ўсіх адносінах “высакародная”: створаная прадстаўнікамі шляхты або іх нашчадкамі – нацыянальнай элітай, поўная павагі да сваіх продкаў, што паўстаюць як абаронцы сваёй радзімы. Прычыны ананімнага выступлення аўтараў караняцца ў светапоглядзе шляхецкага саслоўя і маюць пад сабой цэлы шэраг фактараў, сярод якіх вылучаецца і найбольш уплывовы. Каласальнае ўздзеянне на грамадскую свядомасць у разгляданы перыяд аказваюць змены на палітычнай карце Еўропы, якія ў многім вызначаюць і літаратурны працэс. Па-першае, калі наступствы знікнення Рэчы Паспалітай пачынаюць уяўляцца ў шырокіх прычынна-выніковых сувязях, у мастацтве слова ўзнікаюць буйныя праявіныя формы. Па-другое, агульная для ўсіх незагойная крыўда трохэтапнага падзелу Рэчы Паспалітай напрыканцы XVIII стагоддзя справакавала ў пісьменнікаў абвостранае адчуванне грамадзянскай адказнасці перад нашчадкамі і ў выніку – устаноўку на праўдзівасць аповеду. Дамінантная задача аўтараў – па-мастацку “задакументаваць” саму гісторыю – не магла быць усім даспадобы, таму мела наступствы ў выглядзе спроб засцерагчы сябе ад магчымых нападак і пераследаванняў з боку ўлады, якія ў той час былі вядомымі многім далёка не па чутках (Ігнацы Яцкоўскі (Ignacy Jackowski), Войслаў Савіч-Заблоцкі (Wojśław Sawicz-Zabłocki) і інш.). Разам з тым устаноўка на праўдзівасць распаўсюджваецца і на забаўляльныя, негістарычныя творы, дзе выступае сродкам псіхалагічнай абароны ад негатыўнай ацэнкі крытыкі (Ганна Мастоўская (Hanna Mostowska), Тэклія Урублеўская (Tekla Wróblewska) і інш.). У гэты ж час Ян Баршчэўскі друкаваў сваю насы-

чаную гістарычнай тэматыкай мастацкую прозу ад уласнага імя, таму што абраў іншы спосаб “абароны” – выкарыстанне фантастычна-казачнай формы. Распаўсюджаная ў польскамоўнай прозе Беларусі XIX стагоддзя ўстаноўка па-мастацку “задакументаваць” праўду абумоўлівае пашырэнне і адметнага вобраза аўтара (часта ў абліччы фіктыўнага выдаўца) – старога чалавека, які выклікае ў чытача безапеляцыйныя павагу і давер і які здольны дакладна ўзнавіць нядаўнюю “гісторыю”. Пры гэтым апавядальнік у паважным “веку” адначасова з’яўляецца спробай пісьменнікаў зафіксаваць у культурнай прасторы аблічча сваіх шляхетных прашчураў як увасабленне духоўнага арыстакратызму і бездакорнасці.

Разам з тым адсутнасць імя аўтара на вокладцы выдання – пашыраная з’ява ў еўрапейскім мастацтве слова XIX стагоддзя, дзе ёй таксама часта спадарожнічае постаць фіктыўнага выдаўца. Традыцыя ананімнага выхаду кнігі развіваецца ў дзвюх сваіх варыяцыях, якія трывала замацаваліся ў еўрапейскіх, у тым ліку і славянскіх, літаратурах. Першая была запачаткавана Гарацыем Уолпалам у рамане “Замак Атранта”: яна засноўваецца на ідэі публікацыі знойдзенага або атрыманага ў спадчыну рукапісу. Падобную схему выкарыстоўваюць Міхаіл Лермантаў у “Героі нашага часу”, Аляксандр Пушкін у “Капітанскай дачцэ” і “Аповесцях Белкіна”, Людвік Штырмер (Ludwik Szyrmier) у цыкле аповесцей пра Пантопля і іншыя аўтары. У польскамоўнай прозе Беларусі гэтая варыяцыя ананімнага выдання прадстаўлена ў творы “Сповідзь. Урывак з жыцця майго прыяцеля” Адама Плуга (Adam Pług), дзе выдаўцом выступае аўтар-апавядальнік, які друкуе дзённік сябра Канстанціна. Фіктыўны выдавец ва “Успамінах квестара” Ігната Ходзькі (Ignacego Chodźki), як і ў рамане Уолпала, клапоціцца пра захаванне эфекту праўдзівасці нібыта знойдзенага ім рукапісу, паведамляючы, дзе і колькі аркушаў вырваныя. Так ён, з аднаго боку, нагадвае аб сабе, з другога – пазбягае нецікавых ці неістотных аповедаў. Твор Ходзькі адлюстравваў светапоглядныя змены ў галіне мастацтва слова – момант ператварэння рэальных “сховаў” пісьменніка за прыдуманую постаць у прыгожы атрыбут, “гульнію” з чытачом у тэксце. Паколькі ананімнасць паступова перастае быць абавязковай умовай, неабходнасць тлумачыць яе прычыны з цягам часу фактычна адпадае, у сувязі з чым варта гаварыць, хутчэй, пра псеўдаананімнасць выдання пераважнай часткі твораў. Такое своеасаблівае “абрамленне” твора бачыцца літаратарам прадуктыўным для адлюстравання падзей: многія ажыццяўляюць ці перадусім плануюць серыю выданняў.

Другая традыцыя ананімнага выдання паходзіць ад “Апавяданняў карчмара” Вальтэра Скота і грунтуецца на ідэі запісу твораў, пачутых

пры пэўных абставінах, якія ў славянскай традыцыі звязаны з феноменам вечарніц. Сустрэча людзей пасля працоўнага дня з мэтай абмену інфармацыяй і адпачынку – звыклы і ўлюбёны спосаб камунікацыі ў ранейшыя часы, у тым ліку і ў айчынным жыцці. З’ява народных пасядзелак зафіксавана ў саміх назвах некаторых твораў і зборнікаў (“Вечарніцы” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і г.д.). Між іншым, у гісторыі беларускай і польскай літаратуры XIX стагоддзя менавіта традыцыя вечарніц садзейнічала ўзнікненню арыгінальнага жанру гавэнды, адзнакі якой убіраюць у сябе вельмі многія праявіны і вершаваныя творы. Такая падача аўтарства выкарыстоўваецца, напрыклад, Мікалаем Гогалем у “Вечарах на хутары каля Дзіканькі”. Згодна з “легендай”, фіктыўны выдавец некалі ўдзельнічаў у падобных сустрэчах у якасці слухача, таму зараз вырашыў выдаць найбольш цікавыя і значныя з гісторый. Як у пісьмовай, так і ў вуснай формах свайго бытавання гэтыя артэфакты пазіцыянуюцца як цікавыя і нават павучальныя, таму вартыя друку і азнаямлення. Агорнутыя атмасферай старасвецкай гасціннасці, шляхецкія вечарніцы прадстаўляе Баршчэўскі ў рамане “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, які цалкам пабудаваны на сітуацыі аповеду і слухання напаверагодных гісторый. У аповесці “Арлалёты і Падканвойны, або Полацкая шляхта” Савіча-Заблоцкага атмасфера старадаўняга баўлення часу на беларускай зямлі выяўлена ў маляўнічых раздзелах, прысвечаных сямейству Бурбаў. Праз сутыкненне поглядаў двух не задзейнічаных у асноўным тэксце персанажаў, прадстаўнікоў розных пакаленняў (персаніфікаванага аўтара-апавядальніка і яго дачкі, а па сумяшчальніцтве таксама фіктыўнага выдаўца і рэдактара), паказаны сам рух часу і абнаўленні ў многіх сферах грамадскага жыцця, на фоне чаго псеўдаананімнасць і становіцца спосабам надаць твору модную “аправу”.

Такім чынам, ананімнасць публікацыі, патрэбная ў вядомых гістарычных абставінах для рэалізацыі аўтарскай устаноўкі на праўдзівасць, паступова перастае быць абавязковай умовай, і неабходнасць тлумачыць яе прычыны адпадае. Аўтар-апавядальнік (часта ў абліччы фіктыўнага выдаўца) прадстаўлены вобразам старога чалавека, які ў тагачасным шляхецкім асяроддзі валодае аўтарытэтам і, як сведка мінулага, выклікае безумоўныя давер і павагу. Падпарадкоўваючыся агульным тэндэнцыям еўрапейскага літаратурнага развіцця, вобраз фіктыўнага выдаўца ўсё часцей сведчыць пра псеўдаананімнасць, становіцца данінай традыцыі, у межах якой вядзецца “гульня” з чытачом, або пісьменніцкай “модай” – элементам стылізацыі твора.